

Ewa Pasieczna

Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu

PRZYCZYNY ZJAWISK UNIKANIA I UCHYLANIA SIĘ OD OPODATKOWANIA

Streszczenie: Przyczyny unikania i uchylania się od opodatkowania są różnorodne. W literaturze przedmiotu najczęściej wymienia się ekonomiczne i prawne, społeczne, a także czynniki demograficzne i sytuacyjne. W artykule wyjaśniam, co to jest i czym się przejawia efekt Laffera, w jaki sposób prawdopodobieństwo wykrycia oszustwa i emocje związane z łamaniem prawa i grożącą za to karą wpływają na wysokość opodatkowania. Opisuję, jaki wpływ na postrzeganie obowiązku podatkowego ma wykształcenie, płeć, stan cywilny i poziom religijności.

Słowa kluczowe: unikanie opodatkowania, przyczyny, szara strefa.

1. Wstęp

Ucieczka przed podatkami jest powszechnie obserwowanym i niestety naturalnym zjawiskiem. Powszechność występowania takiego zachowania wśród podatnika wynika z faktu, że minimalizowaniem obciążeń podatkowych zainteresowane są niemal wszystkie podmioty zobowiązane do ich ponoszenia. Niechęć do płacenia podatków jest zupełnie naturalna i występuje niezależnie od ustroju państwa czy formy sprawowania władzy.

Próba wskazania przyczyn występowania zjawisk unikania bądź uchylania się od opodatkowania wymaga analizy z pogranicza ekonomii, psychologii, psychologii społecznej i socjologii. Stosunkowo niedawno, bo od lat 80. XX wieku, prowadzone są zaawansowane badania empiryczne i eksperymentalne, mające na celu zidentyfikowanie poszczególnych czynników wpływających na zachowania podatników. W pierwszej kolejności należałoby rozróżnić zjawiska unikania od zjawisk uchylania się od opodatkowania.

Istotą unikania opodatkowania jest wykorzystywanie przez podatnika luk w systemie prawnym. Jest to bardzo trudne do zidentyfikowania, gdyż czynności podjęte w celu uniknięcia opodatkowania z reguły nie stanowią bezpośredniego łamania prawa i z tego powodu są „niewidoczne” dla organów podatkowych. Ich identyfikacja wymaga niejednokrotnie od organów podatkowych podejmowania działań niestandardowych bądź wykraczających poza możliwości proceduralne. Podatnicy

unikający podatku dążą do osiągnięcia założonego celu gospodarczego, stosując środki, których nie można nazwać najprostszą drogą do jego zdobycia. W literaturze przedmiotu wskazuje się ową „sztuczność” jako kryterium wyróżniające zjawisko unikania opodatkowania, nazywając tego typu poczynania „obejściem prawa podatkowego”. Obejście prawa podatkowego polega na wyborze dla danego zjawiska gospodarczego takiej czynności cywilnoprawnej, która odbiega w swojej treści od czynności zazwyczaj podejmowanych w takich okolicznościach, bez istotnego racjonalnego uzasadnienia. Wyłącznym uzasadnieniem takiego, a nie innego wyboru czynności cywilnoprawnej, dokonanego przez podatnika, jest chęć obniżenia zobowiązania podatkowego.

Drugą z kategorii zachowań podatników zabronionych przez państwo, tj. uchylanie się od opodatkowania, definiuje się w literaturze przedmiotu jako nielegalne działania, polegające na oszustwie, wprowadzeniu w błąd lub zatajeniu, zmierzające do bezpośredniego złamania prawa podatkowego. Podatnik swoim postępowaniem nie chroni się przed powstaniem zobowiązania podatkowego, najczęściej po prostu ukrywa fakt jego powstania. Zatem dochodzi do bezpośredniego łamania przepisów ustaw podatkowych, natomiast działanie podatnika nie ma wpływu na wymiar samego podatku, tylko na jego pobór. Przy czym należy podkreślić, że w przypadku uchylania się od opodatkowania można mówić o winie umyślnej bądź nieumyślnej podatnika.

Autorzy literatury przedmiotu często podejmowali próby zdefiniowania terminu „uchylanie się od opodatkowania”, w czym jednak napotykali trudności ze względu na szerokie spektrum zjawisk klasyfikowanych pod tym terminem oraz niekiedy ich podobieństwo do kategorii działań określanych jako „unikanie opodatkowania”. Porównując uchylanie się od podatku z unikaniem opodatkowania P. Karwat wskazuje na następujące różnice:

- „w przypadku unikania opodatkowania działanie podatnika ma na celu niedopuszczenie do powstania zobowiązania podatkowego, a w przypadku uchylania się od opodatkowania zobowiązanie podatkowe powstaje i podatnik temu nie przeciwdziała, natomiast zataja je lub udaremnia jego wykonanie;
- unikanie opodatkowania jest przeprowadzane otwarcie, natomiast uchylanie się od podatku cechuje skrytość, potajemność działania;
- unikanie opodatkowania stanowi »uchylenie sensowi i celowi ustawy podatkowej«, natomiast uchylanie się od podatku uchybia dosłownemu brzmieniu ustawy [...]” [Karwat 2003].

Wśród czynów uchylania się od opodatkowania zgodnie jednak wyróżniają kategorię szczególną, tj. oszustwo podatkowe, definiowane jako umyślne uchylanie się od opodatkowania. Jako przykłady takich działań podaje się czynności zmierzające do ukrycia prawdziwego stanu faktycznego, m.in. poprzez tworzenie fałszywych dowodów, niezgłaszanie przedmiotu opodatkowania, przemyt, fikcyjne transakcje.

R. Sowiński wyodrębnił następujące przyczyny unikania i uchylania się od opodatkowania: ekonomiczne i prawne, społeczne oraz czynniki demograficzne i sytuacyjne [Sowiński 2009].

2. Ekonomiczne przyczyny uchylania się od opodatkowania

Jako jedną z najważniejszych ekonomicznych przyczyn uchylania się od opodatkowania R. Sowiński wskazał wysokość obciążeń podatkowych [Sowiński 2009, s. 65]. Dowodem jest tzw. efekt Laffera, polegający na stopniowym zmniejszaniu się wpływów podatkowych po osiągnięciu pewnej granicy przez obciążenie podatkowe. Z jednej strony spada aktywność gospodarcza podatników, z drugiej zaś rośnie zjawisko uchylania się od opodatkowania. Podatnik dąży do maksymalizacji korzyści, zatem w miarę wzrostu obciążenia podatkowego rośnie również skłonność do niepłacenia podatków.

Istotny wpływ na skłonność podatników do uchylania się od opodatkowania ma postrzeganie przez nich podatków. Nie zawsze podatnicy zdają sobie sprawę, ile tak naprawdę płacą podatków. Przykładem takiego ukrytego opodatkowania jest podatek od towarów i usług, wszyscy go płacimy jako finalni konsumenci, ale mało kto to dostrzega. Bardzo często zmiana nazewnictwa obciążeń podatkowych na np. opłata, abonament, składka, wywołuje zjawisko tzw. iluzji fiskalnej, które według R. Sowińskiego polega „na tym, że podatnicy nie mają pełnej wiedzy na temat wysokości kosztów nabywania dóbr publicznych i kosztów funkcjonowania państwa” [Sowiński 2009, s. 71].

Kolejnym czynnikiem ekonomicznym mającym wpływ na wolumen zjawisk unikania i uchylania się od opodatkowania jest prawdopodobieństwo ich wykrycia. Czynniki ten został wymieniony w modelu Allinghama i Sandma [Sowiński 2009, s. 55] jako jeden z czynników branych pod uwagę przez podatnika przy decyzjach podatkowych. Pozostałe dwa czynniki to: stawka podatkowa i wielkość kary. Prawdopodobieństwo wykrycia oszustw jest istotnym czynnikiem warunkującym występowanie zjawisk oszustw podatkowych. Każdy podatnik planujący uchylene się od opodatkowania, dokonuje swoistej analizy korzyści i strat z tym związanych. Pod uwagę bierze, z jednej strony, niską skuteczność organów podatkowych, kwoty zaoszczędzone w wyniku niezapłacenia podatku oraz, z drugiej, wysokość ewentualnych kar i grzywien. Zwłaszcza niska skuteczność organów podatkowych jest czynnikiem zachęcającym do oszustw.

Jednak mimo że prawdopodobieństwo wykrycia oszustwa jest małe, nie wszyscy podatnicy uchylają się od opodatkowania. Na zachowanie podatników wpływ mają także emocje, np. strach przed wykryciem oszustwa, ale też poczucie obowiązku. Podatnicy o wysokim poczuciu obowiązku przeceniają ryzyko wykrycia oszustwa podatkowego, a podatnicy o niskim poczuciu obowiązku nie doceniają tego ryzyka. Ponadto zachowania podatników uzależnione są na przykład od osobniczych skłonności do podejmowania zachowań ryzykownych, sytuacji życiowej podatnika, poziomu wiedzy podatkowej. Zatem zachowania podatników znajdujących się w takiej samej sytuacji są różne i stanowią wypadkową różnorodnych, niezwiązanych ze sobą czynników. Badania empiryczne dowiodły, że skłonności podatników do podejmowania zachowań ryzykownych są zmienne i uzależnione na przykład od

wysokości stawek podatkowych. Na zachowania ryzykowne na pewno ma wpływ sytuacja ekonomiczna podatnika w danym momencie. Na dyscyplinę podatkową wpływa również częstotliwość kontroli podatkowych.

Prawdopodobieństwo wykrycia jest uzależnione też od możliwości uchylania się od płacenia podatków. Podatnik, który cały swój dochód otrzymuje z tytułu wykonywanej pracy, ma małe możliwości ukrywania dochodów. Natomiast możliwości ukrywania dochodów przez podatnika prowadzącego działalność gospodarczą polegającą na sprzedaży gotówkowej na rzecz osób fizycznych, nieprowadzących działalności gospodarczej, są znacznie większe.

Jak zauważył R. Sowiński, w niektórych przypadkach nawet przy dużym prawdopodobieństwie wykrycia oszustwa podatkowego podatnik może podjąć związane z nim ryzyko [Sowiński 2009, s. 96]. Dzieje się tak, gdy unikanie i uchylanie się od opodatkowania w danym sektorze gospodarki jest tak opowszechnione, że płacenie podatków może wykluczyć podatnika z rynku ze względu na brak konkurencyjności jego oferty.

Kolejnym ekonomicznym czynnikiem wpływającym na skalę zjawisk unikania i uchylania się od opodatkowania jest wysokość sankcji [Sowiński 2009, s. 98-103]. Na gruncie oszustw podatkowych pojęcie nieuchronności kary jest związane i wynika wprost z ustalonego przez danego podatnika prawdopodobieństwa wykrycia oszustwa podatkowego. Ponadto wysokość kary nie jest postrzegana przez podatników w wartościach nominalnych. Nawet mimo dużej jej wysokości podatnik może skłaniać się ku oszustwu, ponieważ postrzega wartość kary przez pryzmat niskiego prawdopodobieństwa wykrycia oszustwa, na przykład z powodu niskiej skuteczności aparatu skarbowego.

Sankcje za unikanie opodatkowania lub uchylanie się od niego mają wieloraki charakter. Karą za nieetyczne zachowanie może być negatywna reakcja rodziny, współpracowników, partnerów w interesach. Karą za naruszenie norm prawa podatkowego, oprócz sankcji finansowych czy też braku akceptacji społeczeństwa, może być też kara pozbawienia wolności, odebranie podatnikowi pewnych uprawnień (np. prawa do ulgi podatkowej), kara ograniczenia wolności lub podanie danych osobowych podatnika do publicznej wiadomości.

Badania empiryczne prowadzone przez Varmę i Dooba [Varma, Doob 1998, s. 165] dowiodły, że surowość sankcji nie odstrasza podatników od dokonania oszustwa podatkowego. Potwierdziły natomiast zależność postępowania niezgodnego z prawem od poziomu poczucia obowiązku podatnika. R. Sowiński prawidłowości te wyjaśnił występowaniem dwukierunkowej relacji między postrzeganą wysokością kary a zachowaniem podatnika. Według badacza problem wynika z faktu, że kiedy podatnik dokonuje czynów zabronionych przez prawo podatkowe i nie ponosi negatywnych konsekwencji, to dzięki osobistemu doświadczeniu zaczyna łagodniej postrzegać surowość kary i odwrotnie – podatnik ukarany za wykroczenie lub przestępstwo podatkowe ocenia ryzyko jako większe.

3. Społeczne przyczyny uchylania się od opodatkowania

Wśród społecznych przyczyn uchylania się od opodatkowania R. Sowiński wymienia na pierwszym miejscu tzw. sprawiedliwość wymienną, wynikającą z ekonomicznej szkoły społecznego wyboru. Sprawiedliwość wymienna opiera się na założeniu, że podatnik dostrzega zależność pomiędzy opłacanymi przez niego daninami publicznoprawnymi a świadczeniami otrzymywanymi od państwa. Jednak przeświadczenie podatnika o stopniu ekwiwalentności tych dóbr nie opiera się na racjonalnej wiedzy i matematycznych obliczeniach, tylko na intuicyjnym przeświadczeniu oraz na zaufaniu do organów państwowych. Jeżeli podatnik oceni, że poziom i jakość dóbr dostarczanych przez państwo jest niezadowolający, nawet jeżeli z nich nie korzysta, to system podatkowy zostanie przez niego uznany za niesprawiedliwy.

Kolejny czynnik kwalifikowany do społecznych przyczyn uchylania się od opodatkowania to odczuwanie przez podatników poziomu tzw. sprawiedliwości horyzontalnej. Każdy człowiek ma wewnętrzne poczucie sprawiedliwości, według którego członkowie tej samej społeczności powinni być traktowani na równo z innymi. Zatem podatników interesuje, ile płacą pozostali podatnicy, ale też czy wywiązują się ze swoich fiskalnych obowiązków, czyli poziom dyscypliny podatkowej u innych podatników. Wiedza, że niektórzy podatnicy są opodatkowani niżej bądź nie płacą podatków w ogóle, wywołuje dysonans i niezadowolenie. Może być to powodem wzrostu skłonności podatnika do uchylania się od opodatkowania.

Trzecia z przyczyn, zaliczana do społecznych przyczyn unikania opodatkowania, wiąże się z kontrowersyjnym zagadnieniem sprawiedliwości wertykalnej. Pojęcie to sprowadza się do idei równego traktowania wszystkich podatników, bez względu na wysokość osiąganego przez nich dochodu i bez względu na źródło pochodzenia tego dochodu. Spór wokół pojęcia sprawiedliwości wertykalnej toczy się w obrębie progresji podatkowej. Przeciwnicy progresji podatkowej uważają ją za niesprawiedliwą ze względu na nierówne opodatkowanie podatników, dyskryminujące tych, którzy osiągają wysokie dochody. Podnoszą oni, że progresja może powodować wstrzymywanie się aktywnych podatników od działań zbyt dochodowych z powodu wysokiego opodatkowania. Z drugiej strony zwolennicy progresji podatkowej argumentują, że osoby zamożne mają moralny obowiązek ponoszenia wyższych obciążeń fiskalnych, a zjawisko malejącej marginalnej użyteczności jednostki pieniężnej powoduje, że kwota podatku jest przez nich inaczej odbierana niż przez osoby mniej zamożne.

Pojęcie sprawiedliwości proceduralnej jest kolejnym wymiarem sprawiedliwości oddziałującej na postawy podatników wobec płacenia podatków. Poczucie sprawiedliwości proceduralnej związane jest ze sposobem traktowania podatników przez urzędników oraz z poczuciem respektowania praw jednostki przez organy podatkowe. Badania przeprowadzone przez Wenzla [2003, s. 41] dowiodły, że przyjazne i uprzejme traktowanie podatników przez organy skarbowe poprawia dyscyplinę podatkową. Na dyscyplinę podatkową wpływa jednak nie tylko sposób traktowania podatników, ale również poziom wpływu jednostki na podejmowane decyzje. Ba-

dania eksperymentalne dowodzą, że większe poczucie uczestnictwa w procesach decyzyjnych zmniejsza skłonność do uchylania się od opodatkowania – zwłaszcza gdy środki przeznaczane są na wydatki powszechnie akceptowane.

Istotnym czynnikiem, mającym wpływ na jakość działania administracji skarbowej, jest stopień skomplikowania prawa. Niejasne i skomplikowane przepisy są przyczyną wydawania niejasnych lub sprzecznych w swej treści interpretacji i decyzji (w zależności od położenia terytorialnego organu wydającego), co wiąże się z kontynuowaniem sprawy przed organami odwoławczymi. Zwiększone ryzyko prowadzenia działalności gospodarczej niekorzystnie wpływa na całą gospodarkę rynkową. Ponadto złożoność i niejasność przepisów prawa podatkowego, którego stałym elementem są różnego rodzaju ulgi i zwolnienia, wywołuje skłonność podatników do ich wykorzystywania niezgodnie z ich istotą i przeznaczeniem [Gołdyn 1996, s. 170].

Do przeciwnych wniosków doszli Schneider i Neck, którzy przeprowadzili badania po reformie systemu podatkowego w Austrii w 1989 r. Zgodnie z wynikami ich badań uproszczenie systemu podatkowego poprzez likwidację zwolnień i ulg doprowadziło do wzrostu oporu podatkowego [Schneider, Neck 1993, s. 344 i n.].

Kolejnym negatywnym czynnikiem zaburzającym poziom sprawiedliwości proceduralnej jest problem korupcji w administracji skarbowej. Korupcja powoduje zmniejszenie legitymacji psychologicznej władzy oraz zaburza funkcjonowanie aparatu skarbowego.

Złamanie zasad sprawiedliwości wymiennej wymaga doprowadzenia do stanu prawidłowego. Rzetelni podatnicy będą oczekiwać ukarania sprawców naruszenia przepisów podatkowych, a brak kary mogą odczuwać jako niesprawiedliwość systemu. Duże znaczenie ma nieuchronność kary. Prawdopodobieństwo wykrycia i wysokość kary wpływają na dokonywane przez podatnika kalkulacje opłacalności uchylania się od opodatkowania. Jeżeli osoby naruszające prawo podatkowe będą unikały odpowiedzialności, rzetelni podatnicy zaczną postrzegać system jako niesprawiedliwy, stając się bardziej skłonni do oszustw podatkowych.

Ostatnim czynnikiem społecznych przyczyn unikania opodatkowania jest tzw. mentalność podatkowa, czyli występowanie w społeczeństwie różnego rodzaju przekonań o powszechności różnych zjawisk. Uważa się, że zjawisko ukrywania dochodów występuje często i powszechnie [McIntosh, Veal 2001, s. 95]. Jeżeli podatnicy są przekonani, że inni podatnicy – znajdujący się w takiej samej sytuacji jak oni – ukrywają dochody, wówczas będą bardziej skłonni do podejmowania działań polegających na uchylaniu się od opodatkowania. W 2003 r. Trivendi i inni badacze przeprowadzili eksperyment, który udowodnił, że posiadane przez podatników informacje o uchylaniu się innych podatników od opodatkowania w znaczny sposób wpływało na dyscyplinę podatkową, obniżając ją. Natomiast informacja o zdyscyplinowaniu innych podatników w niewielkim stopniu wpływała na zachowanie się badanych [Trivendi i in. 2003].

4. Demograficzne przyczyny uchylania się od opodatkowania

Do czynników demograficznych unikania lub uchylania się od opodatkowania R. Sowiński zaliczył: wiek, rozwój moralny i zachowania prospołeczne, płeć, wykształcenie i znajomość prawa podatkowego, religijność i pozostałe czynniki [Sowiński 2009, s. 133 i n.].

Szczególną skłonność do uchylania się od opodatkowania wykazują młodzi podatnicy, łagodniej też oceniają oni postępowanie podatników uchylających się od opodatkowania. Do takich wniosków prowadzą liczne badania nad motywami uchylania się od opodatkowania. Pytania dotyczące wieku, płci czy wykształcenia są standardowym składnikiem każdych badań empirycznych czy też sondażowych. Co jest tego powodem? Wydaje się, że odpowiedzią może być większa skłonność ludzi młodych do podejmowania szeroko rozumianych zachowań ryzykownych. Drugim takim czynnikiem może być z reguły niższy status materialny tych osób. Ponadto wpływa na to na pewno poziom rozwoju moralnego, zmieniającego się z wiekiem.

Postawa podatnika wobec obowiązków podatkowych nierozzerwalnie wiąże się z poziomem jego rozwoju moralnego. Teorią obrazującą to zagadnienie jest model moralnej kalkulacji (*moral reasoning*) rozwinięty w latach 60. XX wieku [Trivendi i in. 2003, s. 177]. Model dzieli rozwój moralny człowieka na trzy fazy, które następują po sobie wraz z wiekiem człowieka. Są to: faza prekonwencjonalna, faza konwencjonalna i faza postkonwencjonalna. W fazie prekonwencjonalnej wyróżnia się dwa etapy. W pierwszym etapie motywacja do podejmowania decyzji moralnych wynika ze strachu przed karą, w drugim – z własnego interesu, np. zaspokojenia własnych potrzeb. W fazie konwencjonalnej również występują dwa etapy. W pierwszym etapie na podejmowanie decyzji o charakterze moralnym wpływ ma grupa społeczna – jednostka stara się zadowolić lub pomóc innym. W drugim etapie podejmowanie decyzji o podłożu moralnym jest dokonywane w celu wypełnienia norm społecznych, religijnych i prawnych. W pierwszym etapie fazy postkonwencjonalnej jednostka podejmuje decyzje, kierując się poczuciem sprawiedliwości, w drugim – wyznawanymi przez siebie zasadami etyki. Zatem skoro w przypadku uchylania się od opodatkowania jednostka dokonuje wyboru moralnego pomiędzy interesem własnym a ogółu, to należy się spodziewać, zgodnie z opisanym modelem moralnej kalkulacji, że im wyższy będzie etap rozwoju moralności jednostki, tym skłonność do unikania opodatkowania będzie malała.

Postawy wobec obowiązków podatkowych zależą również od płci podatnika. Na tę zależność wskazują wyniki badań, które potwierdzają, że kobiety przykładają większą niż mężczyźni wagę do etyki w interesach i są bardziej krytyczne w ocenie różnorodnych sytuacji, niekoniecznie dotyczących kwestii wypełniania obowiązków podatkowych. McIntosh i Veal przeprowadzili badania, które wykazały, że mężczyźni zdecydowanie bardziej niż kobiety są tolerancyjni w ocenie zachowań podatników unikających opodatkowania [McIntosh, Veal 2001, s. 85]. Odpowiedzią na pytanie dotyczące przyczyn takiego stanu rzeczy może być sposób przyswajania

wiedzy i odbierania informacji przez kobiety i mężczyzn. Odmienność przyswajania wiedzy podatkowej przez kobiety i mężczyzn wykazana została przez L. Fallana [1999, s.174]. Natomiast, jak już wcześniej wspomniałam, poziom wiedzy z zakresu prawa podatkowego ma istotny wpływ na postawy podatników wobec obowiązków podatkowych. Różnice w przyswajaniu tej wiedzy pomiędzy płciami powodują, że również płeć ma wpływ na poziom dyscypliny podatkowej. Ponadto w badaniach przeprowadzonych przez Chunga i Trivendiego wykazano, że kobiety są podatne na przyjazną perswazję i poprawiają dyscyplinę podatkową już w momencie jedynie zaprezentowania argumentów przemawiających za płaceniem podatków [Chung, Trivedi 2003, s. 133].

Wpływ kolejnej zmiennej – wykształcenia i znajomości prawa podatkowego na poziom dyscypliny podatkowej – jest dwojaki. Wykształcenie ma generalnie negatywny wpływ na poziom dyscypliny podatkowej. Nie do końca poznano przyczyny tej relacji. Osiągnięcie pewnego poziomu wykształcenia jest związane z innymi zmiennymi (płeć, wiek, rozwój moralny, skłonność do ryzyka, poziom dochodów), których wpływ w połączeniu z wykształceniem daje negatywną korelację. Badania przeprowadzone przez Masona i Calvin wykazały, że w ocenie osób lepiej wykształconych prawdopodobieństwo wykrycia oszustwa jest niższe niż w ocenie osób gorzej wykształconych [Mason, Calvin 1978, s. 73].

W przeciwieństwie do poziomu ogólnego wykształcenia, znajomość prawa podatkowego wpływa pozytywnie na dyscyplinę podatkową. W badaniach przeprowadzonych przez Eriksena i Fallana skonfrontowano postawy dwóch grup studentów studiujących marketing i prawo podatkowe przed podjęciem studiów i po ich zakończeniu [Fallan 1999, s. 173]. Okazało się, że postawa studentów studiujących marketing nie uległa zmianie, natomiast studenci studiujący prawo podatkowe i rachunkowość poprawili swoje nastawienie do systemu podatkowego i krytyczniej oceniali podatników uchylających się od opodatkowania niż przed podjęciem studiów. Zauważono również, że kobiety w większym stopniu zwiększyły swoją dyscyplinę podatkową.

Istniejące skromne badania nad problemem wpływu religijności na postawy wobec obowiązków podatkowych potwierdzają występowanie takiej zależności. Główne religie świata (chrześcijaństwo, islam, buddyzm i hinduizm) traktują nakaz płacenia danin państwu jako nakaz moralny. Z badań wynika, że religijność jest pozytywnie skorelowana z dyscypliną podatkową. Hirschi i Stark, badając wpływ religijności na wypełnianie przez jednostkę obowiązków publicznych, stwierdzili, że nakazy religijne popierają postępowania właściwe, obiecując zbawienie i odpuszczenie grzechów, natomiast postępowania niewłaściwe rozpatrują w kategoriach grzechu i kary [Hirschi, Stark 1969; Stark i in. 1980, s. 43]. Obywatele uczestniczący często w praktykach religijnych popełniają znacznie mniej przestępstw [Stack, Kposowa 2006, s. 325]. Badania przeprowadzono w ramach światowego sondaży wartości na grupie 46 tysięcy respondentów z 36 państw. Do oceny poziomu religij-

ności przyjęto częstość wypełniania praktyk religijnych oraz autoocenę respondentów jako osoby religijnej lub nie.

W literaturze wskazuje się, oprócz wymienionych, również na inne czynniki mogące mieć wpływ na postawy podatników.

Interesującą zmienną jest status małżeński. J. Slemrod potwierdził na podstawie badań 23 111 podatników, że osoby stanu wolnego rzadziej uchylają się od opodatkowania niż osoby będące w związku małżeńskim. Innym czynnikiem wskazywanym w literaturze jest przyzwyczajenie. Podatnik, który raz uchylił się od opodatkowania, jest bardziej skłonny do powielania swoich działań niż podatnik, który nigdy wcześniej nie stronił od obowiązku podatkowego. Czynnikiem ten ma bardzo duże znaczenie dla polityki podatkowej państwa, jeżeli bowiem podatnik raz podejmie decyzję o uchylaniu się od opodatkowania, to może dalej powielać swoje działania, mimo obniżenia obciążeń podatkowych. Dlatego każde, nawet krótkotrwałe, podniesienie obciążeń podatkowych powinno być dogłębnie przeanalizowane.

Na poziom dyscypliny podatkowej wpływ ma również trudna sytuacja materialna podatnika, niemożność legalnego podjęcia pracy lub ograniczenia dotyczące możliwości podejmowania pracy zawodowej przez emerytów. Nie bez znaczenia pozostaje również rodzaj systemu poboru zaliczki na podatek. Jeżeli pobór podatku nie następuje za pośrednictwem płatnika, to możliwości uchylania się od opodatkowania rosną.

5. Podsumowanie

Kończąc omawianie czynników wpływających na zjawisko uchylania się od opodatkowania, należałoby zwrócić uwagę na parę istotnych kwestii. Po pierwsze, wyniki badań nie zawsze są zgodne z rzeczywistym stanem świadomości podatników. W przypadku badań sondażowych na udzielane odpowiedzi wpływ ma na przykład sposób sformułowania pytania. Ponadto wiele odpowiedzi może wynikać po prostu z niezrozumienia pytania, istoty problemu, którego sondaż dotyczy, lub po prostu z nieszczerości respondentów.

Mimo to należy stwierdzić, że badania nad zjawiskami uchylania się od opodatkowania są bardzo istotne z punktu widzenia kształtowania polityki podatkowej państwa. Zwłaszcza w kontekście tworzenia metod zapobiegania i ograniczania tych zjawisk. Trudno zwalczać zjawisko bez poznania przyczyn jego występowania.

Literatura

- Chung J.G., Trivedi V.U., *The effect of friendly persuasion and gender on tax compliance behavior*, „Journal of Business Ethics” 2003, vol. 47, no. 2, s. 133.
- Fallan L., *Gender, exposure to tax knowledge, and attitudes towards taxation: An experimental approach*, „Journal of Business Ethics” 1999, vol. 18, s. 173.

- Gołdyn A., *Przyczyny ucieczki przed podatkiem*, „Monitor Podatkowy” 1996, nr 6, s. 170.
- Gaudemet P.M., *Finanse publiczne*, Warszawa 1991.
- Hirschi T., Stark R., *Hellfire and delinquency*, „Social Problems” 1969, t. 17, no. 2.
- Karwat P., *Obejście prawa podatkowego*, Dom Wydawniczy ABC, Warszawa 2003, s. 48.
- Mason R., Calvin L.D., *A study of admitted income tax evasion*, „Law and Society” 1978, no. 13, s. 73.
- McIntosh R., Veal J.A., *Tax evasion and New Zealander’s attitudes towards it*, „New Zealand and Journal of Taxation Law and Policy” 2001, no. 6, s. 95.
- Stack S., Kposowa A., *The Effect of Religiosity on Tax Fraud Acceptability: A Cross-National Analysis*, „Journal for the Scientific Study of Religion” 2006, no. 3, s. 325.
- Schneider F., Neck R., *The development of the shadow economy under changing tax systems and structures*, „Finanzarchiv” 1993, no. 50, s. 344 i n.
- Sowiński R., *Uchylanie się od opodatkowania*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2009.
- Stark R., Doyle D., Kent L., Hirschi T., Gottfredson M., *Rediscovering moral communities: Church membership & crime*, „Crime Theory & Research” 1980, s. 43.
- Trivendi V.U., Shehada M., Lynn B., *Impact of personal and situational factors on taxpayer compliance – An experimental analysis*, „Journal of Business Ethics” 2003, no. 47.
- Varma K.N., Doob A.N., *Deterring economic crimes: the case of tax evasion*, „Canadian Journal of Criminology” 1998, no. 4.
- Wenzel M., *Tax Compliance and the Psychology of Justice: Mapping the Field, Taxing Democracy – Understanding Tax Avoidance and Evasion*, Burlington 2003.

CAUSES OF THE OCCURRENCES OF TAX AVOIDANCE AND TAX EVASION

Summary: The causes of the phenomena of tax avoidance and tax evasion are various. The literature usually refers to economic and legal, social, demographic and situational factors. The aim of this article is to answer the question what Laffer’s effect is and how it manifests, in what way the probability of detecting a fraud and emotions related to breaking the law and its punishment affects the average tax. The author describes how education, gender, marital status and the level of religiousness affect the perception of tax obligation.